



# Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

*Journal of Ottoman Legacy Studies*

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022 / Volume 9, Issue 23, March 2022

## BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI MİMARİSİNDE KALEM İŞİ BEZEMELİ BİR YAPI: BİLECİK KÂSIMLAR KÖYÜ CAMİSİ *A Structure with Hand-Drawn Ornaments in Ottoman Westernization Period Architecture: Kâsımlar Village Mosque, Bilecik*

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article  
Geliş Tarihi/ Received Date : 28.12.2021  
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 02.03.2022  
Sayfa/ Pages : 95-123  
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.206>

**Gülşen TEZCAN KAYA**

(Dr. Öğr. Üyesi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya / Türkiye, e-mail: [gtezcan@sakarya.edu.tr](mailto:gtezcan@sakarya.edu.tr),  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6856-8397>

### Atıf/Citation

Tezcan Kaya, Gülşen, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde Kalem İşİ Bezemeli Bir Yapı: Bilecik Kâsımlar Köyü Camisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/23, 2022, s. 95-123.





*Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022.*

*Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 23, March 2022.*

ISSN: 2148-5704

## **BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI MİMARİSİNDE KALEM İŞİ BEZEMELİ BİR YAPI: BİLECİK KÂSIMLAR KÖYÜ CAMİSİ\***

*A Structure with Hand-Drawn Ornaments in Ottoman Westernization Period Architecture: Kâsımlar Village Mosque, Bilecik*

**Gülşen TEZCAN KAYA**

**Öz:** Araştırmanın konusu, Bilecik ili, Gölpazarı ilçesinde bulunan Kâsımlar Köyü Camii'nin kalem işi bezemeleridir. Yapı, 2019 yılında Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tamamlanan restorasyon sayesinde koruma altına alınmıştır. Kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen caminin kuzey cephesinde bulunan kitabesinde, “Maşallah” yazısı ile H 1190 / M 1776 inşa tarihi okunur. Dış cephede galeri katında, harimde mihrapta, minberde, alt ve üstteki pencere üstlerinde, duvar aralarında, revzen çevresinde, kadınlar mahfilindeki tavan ve kemer araları ile ahşap göbekli tavanda yer alan kalem işleri, 18. yüzyıl özellikleri yansıtır. Kible duvarındaki Mekke, kent ve camii tasvirleri minyatür üslubunda yapılmıştır. Kalem işlerinde genellikle, kırmızı, mavi, yeşil ve kızıl kahve renkli kök boya ile yapılan ve ibrikten çıkan çiçek demetlerinin, ağaç tasvirlerinin, yuvarlak madalyonlar içinde dört halife ve Allah, Muhammed hatlarının, palmet-rumi ve natüralist üslupta yapılan lale, gül sümbül buketlerinin, kandil motiflerinin yanı sıra barok üslupta sıklıkla kullanılan C ve S kıvrımlarıyla oluşturulan madalyonların betimlendiği görülmektedir. Cami, 18. asırda Batı etkisiyle giren motiflerin yanı sıra, duvarlarında görülen minyatür tekniğinde yapılmış tasvirleriyle, İstanbul'da uygulanan bezeme programının taşrada da sevilerek tekrarlandığını kanıtlar.

**Anahtar Kelimeler:** Tasvir, Kâsımlar Köyü Camii, barok üslup, duvar resmi, restorasyon

**Abstract:** The subject of the research is hand-drawn ornaments of Kasımlar Village Mosque in The District of Gölpazarı, Bilecik Province. The building was taken under preservation after the restoration completed by Bursa Foundations Regional Directorate in 2019. Along with the writing of Mashallah, it reads H 1190 / M 1776, the date of the building, in the inscription on the northern facade of the mosque which is not known by whom it was ordered. The hand-drawn ornaments on the gallery floor on the exterior, in the altar, in the pulpit, on the lower and upper windows, between the walls, around the revzen, between the ceilings and arches of the women's mahfil, and on the wooden-bellied ceiling reflect the 18th-century features. On the Qibla wall, paintings of Mecca, city views, and a mosque were made in miniature style. In hand-drawn ornaments, it is often seen that flower bundles in ewers painted with red, blue, green and redwood colored root dyes, tree paintings, four caliphs and Allah Muhammad calligraphy in round medallions, bouquets of tulips, roses and hyacinths made in palmet-rumi and naturalist style, motifs of lanterns, as well as medallions created with C and S folds which are frequently used in Baroque style, are painted. With the motifs that entered with western influence in the 18th century in addition to the paintings seen on the walls and made in miniature technique, the Mosque of Kasımlar Village in Bilecik proves that the decoration program applied in the capital Istanbul was loved and repeated in the provinces.

**Key Words:** Painting, Kasımlar Village Mosque, Baroque style, mural, restoration

### **Giriş**

Araştırmamızın konusu, Bilecik'te bulunan bir köy camii'nin ahşap ve sıva üzerine uygulanan kalem işi bezemeleridir. Bilecik, Marmara Bölgesi'nde yer alan, tarihte en erken ne zaman görüldüğü hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız, Karasu Vadisi'nde tepeler ve

\* Bu makale Hacettepe Üniversitesi Tarihi ve Kültürel Mirası Araştırma Merkezi'nin (HÜTKAM) düzenlemiş olduğu Kültürel Bellek 2018 Sempozyumu'nda (6-8 Kasım, 2018) “Bilecik Kâsımlar Köyü Camii'nin Kalem İşleri” başlığı ile sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

sırtlarına kurulan bir şehirdir.<sup>1</sup> Kaynaklarda kentin bilinen eski isimleri arasında “dorukların boğaz yeri” anlamına gelen Agrilion, Doğu Roma (Bizans) döneminde ise Belekoma olduğu aktarılarak, Belekoma’nın şimdiki Bilecik’in doğusunda, Hamsu ve Tabakhane Dereleri arasındaki bir kaya çıkıntısı üzerinde inşa edilen kale çevresinde kurulduğu belirtilmiştir.<sup>2</sup>

Bilecik’in bir sınır ve uç bölgesi hâline gelmesi, 13. yüzyıl ile Osmanlıların Söğüt’e yerleşmesi sonrası gerçekleşir. Selçuklu ve Bizanslılar arasındaki bu bölgenin alınmasıyla birlikte, Osman Gazi’nin burada mescit yaptırması, Çandarlı ailesinin atası olan Kara Halil’in kadılıkta bulunarak yaya askerî teşkilatını oluşturması, önce tepenin üzerinde yer alan kalenin etrafında şehir kurulması, karşı tepede Şeyh Edebalı Türbesi ve onun altında da Orhan Gazi Camii ve Medresesinin bulunması Bilecik’in kuzeybatıya doğru büyümesine yol açmış, ancak coğrafi olarak arazinin zor olması, inşa faaliyetlerinin sınırlı olmasına ve bu yüzden de küçük bir kasaba gibi görünmesine neden olmuştur.<sup>3</sup>

16. yüzyılda Bilecik Sultanönü sancağının bir kazası durumundayken Tanzimat Dönemi’nden (1836) sonra Hüdavendigâr eyaletine geçerek, II. Abdülhamid dönemi ile birlikte de Ertuğrul sancağı olarak anılmaya başlar.<sup>4</sup> Osman Gazi Camii, Orhan Gazi Camii ve İmareti, Emirler Camii, Şeyh Edebalı Zaviyesi ve Mal Hatun Türbesi, Ertuğrul Gazi Mescidi ve Türbesi, Vezirhan Köprülü Mehmed Paşa Camii ve Vezirhan Köprülü Kervansarayı gibi önemli eserlere sahip Bilecik, Osmanlı’nın önemli kültür merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkar.<sup>5</sup> Araştırmamıza konu olan caminin bulunduğu ilçe olan Gölpazarı ise, o dönemde 202 cami ve mescidin bulunduğu Ertuğrul sancağındaki beş idari birimden biri olduğu belirtilmiş, ilçede bulunan Eski Şifa Hamamı, Mihal Gazi Cami, Taşhan, Kümbet Köyü Camii günümüze kadar gelebilmiştir.<sup>6</sup>

Araştırmamızın konusunu oluşturan Bilecik Kasımlar Köyü Cami, Gölpazarı ilçesinde bulunan yapılar içinde kalem işi bezemeleri ile önem taşıyan bir yapıdır.<sup>7</sup> Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2014 yılında başlatılan çalışma ile yapı projelendirilerek caminin restorasyonuna 2016 yılında başlanmıştır. Bu çalışma ile sıvaların altında kalan bezemeler gün ışığına çıkarılmış, palmet, rumi, hatayi gibi klasik motiflerin yanı sıra, gül karanfil, sümbül gibi natüralist üslupta çiçeklerin de kullanıldığı bir kompozisyon ile karşı karşıya kalınmıştır. Aynı zamanda duvarlara Mekke ve cami tasvirlerinin çizilmesi, vazodan çıkan çiçeklerin yerleştirilmesi, bir köy camiiinde bu kadar geniş bir repertuarın birlikte uygulandığını ve taşrada 18. yüzyıl süsleme programının ne denli özenli yapıldığını da gösterecektir. 18. yüzyılda Anadolu’da inşa edilen köy camilerine bakıldığında, plan ve malzeme olarak benzer özellikler taşımalarına rağmen, bezeme açısından incelendiğinde farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmada, 18. yüzyılın ikinci yarısında taşrada inşa edilen bir cami olmasına karşılık, başkent örneklerine yakın bir süsleme programı uygulaması ile öne çıkan Bilecik Kasımlar Köyü Camii kalem işleri tartışılarak literatüre katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

<sup>1</sup> Feridun Emecen, “Bilecik”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, (1992), 154.

<sup>2</sup> Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, “Bilecik Tarihçe”. erişim tarihi: 31.01.2022, <https://bilecik.ktb.gov.tr/TR-69066/tarihce.html>

<sup>3</sup> Said Öztürk, *Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi, (İstanbul, 1996), 30.

<sup>4</sup> Emecen, “Bilecik”, 155.

<sup>5</sup> Sabih Erken, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Balıkesir-Bilecik-Bingöl-Bitlis-Bolu-Burdur*, C. 2, (Ankara, 1977), 56-77.

<sup>6</sup> Tahsin Çelik, Gülşen Gülşen ve Deniz Ongun, *Bilecik Kültür Envanteri*, (Bilecik, 2006), 115-117.

<sup>7</sup> Yapının adının geçtiği ilk çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler” adlı yayının ikinci cildinde bulunur (Ankara, 1977). Kim tarafından yapıldığının bilinmediği ve muhtemelen 17-18. yüzyıla ait olduğu bilgisi yer alır. 2006 yılında yayımlanan Bilecik Kültür Envanteri içinde ise, yapının 17. yüzyılın sonunda yapıldığı, Kasımlar Köyü, Köyiçi mevkiinde bulunduğu ve dikdörtgen planlı, ahşap çatılı, moloz taştan yapılmış, tavan ve iç duvarlarında kalem işi süslemeler bulunan bir köy camii olduğu belirtilmiştir. Yapı ile ilgili ilk bilimsel çalışma, Saliha Tupal Yeke tarafından “Bilecik Kasımlar Köyü Camii Restorasyon Projesi” başlığı ile çalışılan Yüksek lisans tezidir. (İTÜ, SBE, 2010). Bu çalışmada yapının önemi hem plan hem de bezeme bağlamında vurgulanarak, özgün örneklerin yaşatılması için restorasyonunun gerekliliği anlatılmıştır.

## 1. Osmanlı Mimarisinde Kalem İşi Geleneği

Osmanlı mimarisi incelendiğinde<sup>8</sup> erken dönemlerden itibaren kullanılan bir bezeme türü de kalem işidir. Kaynaklarda kısaca, sıva, ahşap üzerine boyalarla yazı yazma ve şekil yapma sanatı olarak adlandırılır.<sup>9</sup> Bu sanatı yapana da kalemkâr denir.<sup>10</sup> Ancak daha ayrıntılı baktığımızda Osmanlı bezeme sanatları içinde ayrı bir yere sahip olan kalem işi, sıva, ahşap, taş, mermer, bez ve deri üzerine çeşitli boyalar ve zaman zaman da altın varaklarla yapılan bir süsleme tekniğidir. Uygulanan nakışların motifleri ve kompozisyonları nakkaşlar tarafından tasarlandıktan sonra, kağıtlardaki motiflerin kenarları iğne ile delinir ve belirginleşen çizgiler kömür tozu ile yüzeye aktarılarak boyama işlemine geçilir. Kaynaklarda, bu işi yapmada ehl-i hiref teşkilatına bağlı nakkaşların yanı sıra dışarıdan gelen sanatçıların da istihdam edildiği anlatılır.<sup>11</sup> Mimaride genellikle kubbede, harim duvarlarında, kemerlerde, tavanlarda, pencere söve ve kepenklerinde, minberlerde, hünkâr, müezzin ve kadınlar mahfili tavanlarında uygulandığı görülür.<sup>12</sup>

Osmanlı Dönemi'ne ait en erken kalem işi örneklerinin 14. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı bilinir. Bunlardan en erkeni Yıldız Demiriz'in 1985 yılında Bilecik Orhan Gazi İmaretinde saptadığı, ancak yapının yıkılmasıyla birlikte günümüze gelememiş örnektir. Kubbe ve kemerlerde kıvrık dal üzerinde dilimli rumilerden oluşan bordür şeklinde dolanan kalem işleri, yüzyıllar boyunca Osmanlı mimarisinde görülecek bezeme türünün ilk örneklerindedir.<sup>13</sup> Günümüze gelebilen en erken örnek ise İznik'te Orhan Gazi döneminde (1326-62) yapıldığı düşünülen Kırğızlar Türbesi'nin üst pencerelerinin kenarında, kendi çevresinde helezonvari dönen ince dalların, kıvrımlı sarmaşıkların bittiği yerde rumi ile sonlanan bir kompozisyon görülür. (Resim 1) Bu dönem rumilerle birlikte şakayık çiçeklerinin ve yapraklarının çeşitlenmesiyle oluşturulan hatayı üslubu da en çok kullanılan üsluplar arasındadır.<sup>14</sup> 15. yüzyılda İslam kitap resimleme geleneğiyle bağ kurulabilecek bir kompozisyon, Edirne Muradiye Camii (1436 civarı) kalem işlerinde görülür. Oldukça tahrip olmasına rağmen, mihraplı bölümün eyvanının güney, batı ve doğu duvarlarında yer alan ve duvar resmi olarak adlandırılacak özellikte doğa tasvirinin bulunduğu bu örnek, konusu itibarıyla 15. yüzyılda Herat, Şiraz, Tebriz gibi merkezlerde üretilen el yazmalarında görülen manzara tasvirlerine benzer.<sup>15</sup> (Resim 2)

Kalem işlerinin uygulandığı sıvaların zamanla dökülmesi, nemden etkilenmesi, zaman zaman da badana ile üstlerinin örtülmesi neticesinde günümüze gelen erken örnekler sınırlıdır. Bunlar arasında Bursa Muradiye Camii (1447), Edirne Üç Şerefeli Cami (1438-47), İstanbul Davud Paşa Camii (1485), İstanbul Rum Mehmed Paşa Camii (1471) yer alır. 16. yüzyıla gelindiğinde İstanbul Hürrem Sultan Türbesi (1539-1612), Şehzade Mehmed Türbesi (1543), Edirne Selimiye (1575), İstanbul Süleymaniye Camii (1557) gibi eserlerde, kalem işinin uygulandığı kubbe bezemeleriyle öne çıkar.<sup>16</sup> Üsküdar Atik Valide Camii ahşap mahfil tavanı,

<sup>8</sup> Türk Sanatında Osmanlı öncesi görülen kalem işi bezemeli camiler için bkz. Candan Nemlioğlu, "15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989), 5-13.

<sup>9</sup> Tanımlar ve teknikler hakkında bilgi için bkz. Ayla Ödekan, "Kalemkârî", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, (İstanbul: YEM Yayın, 1997), 933-4, Aziz Doğanay, "Tezminat", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, (İstanbul 2012), 80-81; Semih İrteş, "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi I. Ulusal Sanat Sempozyumu, Tebliğler*, (Ankara, 1985), 425-28.

<sup>10</sup> Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Sözlüğü*, (Konya: Sebat, 2003), 100; Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, (İstanbul, 1985), 34; Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, (İstanbul: YEM Yayın, 1993), 227; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, (İstanbul: MEB Yay., 1993), 145.

<sup>11</sup> Serpil Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", *Osmanlı Uygarlığı II*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2004), 737.

<sup>12</sup> Nemlioğlu, "15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde...", 35.

<sup>13</sup> Yıldız Demiriz, "Osmanlı Kalem İşleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 11, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 297-8.

<sup>14</sup> Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı", 742.

<sup>15</sup> Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı", 741.

<sup>16</sup> Ödekan, Kalemkarî, 934.

az sayıda bildiğimiz on kollu yıldızlardan oluşan geometrik süslemeli kalem işlerine örnektir.<sup>17</sup> Kubbede, mahfil tavanlarında, kemerlerin iç yüzünde ve pandantiflerde yer alan kalem işi bezemelerde, rumi, palmet, şakayık gibi klasik motifler kullanılmıştır.<sup>18</sup>

17. yüzyılın başında görülen örneklerde geleneğin, motif ve kompozisyon bazında devam ettiği görülür, geleneksel şemseler, rumiler, hatayiler, palmetler kıvrım dallar arasında zengin biçimde yer alır. Sultan Ahmed Camii (1609-17) kalem işleri bu dönem örneklerindedir.<sup>19</sup> (Resim 3) İkinci yarısından itibaren ise, Osmanlı mimarisinde bezeme anlayışının değişmeye başladığı görülür. Nakkaşlar klasik dönemde uyguladıkları motifleri ve üslupları Avrupa'nın da etkisiyle yavaş yavaş değiştirmeye başlarlar. Renklerde tonlamaya gidip, çiçekleri katmerli yapmaya ve demetleri uçlarından sarkan kıvrımlı kurdelelerle bağlamaya ve geleneksel şemselerden vazgeçmeye başlarlar.<sup>20</sup> Beşiktaş Sinan Paşa<sup>21</sup> ve İstanbul Şehzade Camii<sup>22</sup> kalem işleri, daha sonrasında yenilenip özgünlüğünü yitirse de bu dönem örneklerindedir. Anadolu'daki örneklerde ise 17. yüzyılın sonlarına kadar geometrik kompozisyon ile bitkisel motiflerinin tekrarlandığı bilinir.<sup>23</sup>

18. yüzyıl birçok açıdan Osmanlı'nın değişim geçirdiği bir dönemdir. Batı ile ilişkilerin kültürel düzeyde de desteklenmesi maksadıyla Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin 7 Ekim 1720-8 Ekim 1721 tarihleri arasında kaldığı süre boyunca oradaki izlenimlerini ayrıntılı bilgilerle kaleme alması bu süreci başlatmıştır.<sup>24</sup> Döndüğünde Mehmet Efendi'nin Fransız saray ve bahçeleriyle ilgili anlattıkları Osmanlı Sarayı'nda büyük ilgi ve merakla karşılanmış, Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Kâğıthane Deresi kıyılarında imar faaliyetlerine başlayarak, köşk ve kasırlar, fiskiyeli havuzlar yaptırılmış böylece bir eğlence ve gezinti yeri kompleksi oluşturulmuştur.<sup>25</sup> Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesinde bulunan bazı kitap ve resimler incelendiğinde, bunların Mehmet Efendi'nin sefaret dolayısıyla Saray'a geldiği ve başkentin inşa ve süsleme programının oluşturulmasında fikir ve örnek alınmak üzere kullanıldığı düşünülür.<sup>26</sup> 18. yüzyıl ile Osmanlı mimarisinde kalem işi geleneğine bakıldığında, bu süreçten etkilendiği ve Batı etkilerine açık bir bezeme anlayışının uygulandığı görülür. Bu dönemde Topkapı Sarayı'ndaki Yemiş Odasında bulunan kalem işi bezemeler, bir duvar resmi gibi tüm odada uygulanmış, dikdörtgen panoların içine yerleştirilen vazolu ve vazosuz çiçek demetleri ile çiçek motifleri dönemin zevk ve beğenisini yansıtmıştır (Resim 4). Lale devrinde (1718-30) çiçekli vazolar, meyve dolu çanaklar betimlenmesi, bezeme programının değişmeye başladığını göstermiştir.<sup>27</sup> Buradaki bezemelerde görülen üslupta, çiçekler ve meyveler süsleme ögesi olmaktan kurtulup, hacimli görülen saksı ve çanaklara yerleşerek boyut kazanmıştır.<sup>28</sup> Sadece İstanbul ölçeğinde değil aynı zamanda Anadolu'daki yapılarda da benzer üslupta kompozisyonların yaratılması, başkent beğenilerinin çok hızlı bir şekilde kabul gördüğünü gösterir. Örneğin Lale Devri eserlerinden biri olan Mudanya Tahir Paşa Konağı'nda başodada yer alan kalem işi bezemelerde (Resim 5) vazodan çıkan çiçekler ve

<sup>17</sup> Demiriz, "Osmanlı Kalem İşleri", 303.

<sup>18</sup> Baha Tanman, "Atik Vâlîde Sultan Külliyesi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, (İstanbul 1991), 70.

<sup>19</sup> Demiriz, "Osmanlı Kalem İşleri", 303.

<sup>20</sup> Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı", 755.

<sup>21</sup> Filiz Gündüz, "Sinan Paşa Külliyesi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, (2009), 233.

<sup>22</sup> İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, (2010), 484.

<sup>23</sup> Nemlioğlu, "15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde...", 335-36.

<sup>24</sup> Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, (Sadeleştiren: Şevket Rado, (İstanbul: 1970).

<sup>25</sup> Gül İrepoğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi'ndeki Batılı Kaynaklar Üzerine Düşünceler", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-1*, (İstanbul, 1986), 57.

<sup>26</sup> İrepoğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Hazine...", 61-69.

<sup>27</sup> Serpil Bağcı Vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 297.

<sup>28</sup> Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1977), 77-78.

meyve kâseleri saray örneğine çok yakındır.<sup>29</sup> Ancak bu dönemde Anadolu'da kalem işi ile bezenen camilerde, her zaman konaklardaki gibi bir kompozisyon beklenmemelidir. Ankara Ağaç Ayak Camii (1706), Hacı İlyas Camii (1704), Erzurum Bakırcı Camii (1706), Leblebicioğlu Camii (1713), Merzifon Hacı Hasan Camii (1714) gibi 18. yüzyılın başlarında inşa edilen örneklerdeki ahşap kalem işi süslemelerde, kartuşların arasına yerleştirilen dallardan çıkan sümbül, açmamış gül, çiçek ve yapraklardan oluşan kompozisyonlara rastlanır.<sup>30</sup>

## 2. Camiin Genel Tanımı<sup>31</sup>

Cami, Gölpazarı ilçesinin (Resim 6) 15 km güneybatısındaki Kâsımlar Köyü'nde bulunur. Köy tepelik bir arazi üzerinde kurulmuştur. Köye giriş yolu aşağıda olduğundan, cami uzaktan fark edilebilir bir kot üzerinde konumlandırılmıştır (Resim 7). Müezzin evi ve şadırvanla birlikte eğimli bir bahçe içinde yer alır (Resim 8-9). Yapının banisi bilinmemektedir. Camiin kuzeybatı cephesinde yer alan kitabede yapraklı bir çiçekle süslenen "Maşallah" yazısı altında H 1190 / M 1776 tarihi okunur. (Resim 10) 18. yüzyıla tarihlenen cami, dikdörtgen planlıdır. Kârgir duvarlara, cephelerde iki sıralı pencere düzenine, ahşap taşıyıcı sistemli alaturka kiremit kaplı çatıya sahiptir (Resim 11). Yapının kârgir beden duvarları dışında kalan yerlerde genellikle ahşap malzeme kullanılmıştır. Camide sonradan kapatılan bir son cemaat yeri, harim, galeri ve kadınlar mahfili bulunur.<sup>32</sup> (Resim 12-13) Camiin kuzeydoğu duvarında giriş kapısı bulunur (Resim 14). Harimde bulunan sekiz ahşap dikmeyle oluşturulan kısmın iki yanında yan sofalar, üstte ise kuzey duvarına yaslanan kadınlar mahfili yer alır.

Kareye yakın (yaklaşık 7.5 m.) ölçülere sahip harim kısmında kuzeyde iki sofa, kadınlar mahfili, güneyde mihrap, minber ve müezzin kürsüsü yer alır. Harimin güney duvarında biri mihrabın üzerinde olmak üzere revzenli üç pencere bulunmaktadır.<sup>33</sup> Üzerlerinde kelime-i tevhit yazılıdır. Altta ise dikdörtgen söveli iki pencere yer alır. Güneybatı duvarında üstte üç revzenli, altta üç dikdörtgen söveli pencere bulunur. Alttakilerin özgün ahşap kapakları korunmuştur. Güneydoğu duvarında ise üstte revzenli dört, altta dikdörtgen söveli dört olmak üzere sekiz pencere bulunur.

Galeri katına son cemaat yerinin köşesinden çıkılan ahşap bir merdivenle geçilir. Batı köşesinde ahşap minare yer alır (Resim 15). Galeri katının güney duvarında yer alan ahşap kapı kadınlar mahfiline açılır. Kapının batısında yarım daire planlı mihrabiye, doğusunda ise pencere bulunur.<sup>34</sup>

<sup>29</sup> Erkan Atak, "Kalem İşi Süslemeleriyle Bir Lale Devri Eseri: Mudanya Tahir Paşa Konağı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, s. 59, (2018): 413, erişim tarihi: 24.12.2021, <https://www.sosyalarastirmalar.com/>

<sup>30</sup> Erkan Atak, "Erzurum'da Bir Lale Devri Eseri: Bakırcı Camii, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 2, s. 4, (2015): 81-82, erişim tarihi: 24.12.2021, <http://www.osmanlimirasi.net/>

<sup>31</sup> Cami, 1999 Gölcük depremiyle zarar görünce kullanılamaz hâle gelmiştir. Bu nedenle Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 21.11.2014 tarihinde işe başlanmış, 29.04.2019 tarihinde ise restorasyon tamamlanmıştır. Camiye yaptığım araştırma ziyaretleri (16.07.2017, 29.09.2018) sırasında bana yardımcı olan restorasyonda görevli arkadaşlar Sanat Tarihçisi Esra Durmuş ve Restoratör Gönül Akdeniz'e bilgi paylaşımı ve restorasyon sonrasında sağladıkları fotoğraflar için teşekkür ederim. Restoratör Gönül Akdeniz ile 29.09.2018 tarihinde yapılan görüşme sırasında, proje başladıktan sonra kalem işlerinin korunması amacıyla "facing yöntemi"nin uygulandığı, cephe cephe paraloitli keten bezini duvara yapıştırarak, yaklaşık 1 m ya da 50 cm bloklar hâlinde numaralandırılarak aşağıya alındığı, bu esnada sıvaların güçlendirildiği, numaralandırılmış bu kalem işlerinin Horasan harcı kullanılan cephelere tekrar yerleştirildiği, bezler çıkarıldıktan sonra renklerin aslına uygun olarak tespit edilerek ihyasına başlandığı öğrenilmiştir. Akdeniz, kadınlar mahfilinin ahşap tavanının %20'sinin yeni takıldığı ve ihyasının yapıldığını, %80'inin ise orijinal olduğunu, mihrabın sökülerek koruma amacıyla temizlendiğini, üzerindeki çiçek desenlerine müdahale edilmediğini, orijinal korkuluklar ile birlikte alkol ve asetonla üç dört kat silindiğini aktararak restorasyonun gidişatı ve uygulanan yöntemler hakkında bilgi vermiştir.

<sup>32</sup> Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Balıkesir-Bilecik-Bingöl-Bitlis-Bolu-Burdur*, C. 2, (Ankara, 1977), 84-86; Saliha Tupal Yeke, "Bilecik Kâsımlar Köyü Camii Restorasyon Projesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2010), 7-8.

<sup>33</sup> 29.09.2018 tarihli görüşmede restoratör Gönül Akdeniz, revzenlerden birinin orijinal olarak kaldığını, diğerlerinin benzer şekilde Bilecik'teki ustalara yeniden ürettirildiğini aktarmıştır.

<sup>34</sup> Tupal Yeke, "Bilecik Kâsımlar Köyü...", 12.

### 3. Camiin Kalem İşleri

Camideki kalem işi bezemelere bakıldığında, ahşap üzerine ve sıva üzerine olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu bağlamda önce ahşap üzerine yapılan bezemeler gruplandırılarak anlatılacaktır.

Mihrabın batısında kalan ahşap minber, on basamaklı olup, basamakların her iki yanını kaplayan alanlar ise ahşap çitalarla bölmelere ayrılmıştır (Resim 16). Minberin batı duvarına bakan kısmında herhangi bir bezeme görülmezken, doğu duvarına bakan kısımda<sup>35</sup> dikdörtgen ve düzgün olmayan dörtgenler içine on dokuz pano olarak, dönüşümlü kullanılan yeşil, kırmızı ve bordo zemin üzerine uçları kurdele ile sabitlenmiş birbirinden farklı çiçek demetleri yapılmıştır. Bu çiçek demetleri dışta siyah zemin üzerine sarı damlaların çevrelediği ince bir bordürle, köşelerinde üçer su damlasının konulduğu barok üsluplu bir kartuş içinde gösterilir. Uzun olan dikdörtgenlerde üst üste farklı iki çift, kısa olanlarda tek demet hâlinde bulunan bu çiçekler arasında karanfil, gonca gül, açmış gül, yasemin yapraklarıyla tonlamalı bir şekilde betimlenmiştir (Resim 17-21).

Bu tarz çiçek demetleri 18. yüzyılda özellikle şiir mecmuaları ve ciltlerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve çevresinin çiçeklere olan beğenisini yansıtan bu resimler, dönem kaynaklarında da uzun uzun anlatılmaktadır. Gezinler, lale bahçelerinin güzelliklerini, çırağan eğlencelerini, her yere çiçekli vazolar yerleştirildiğini anlatmışlardır.<sup>36</sup> Yine bu dönemde Derviş Mustafa bin Elhac Mehmed tarafından yazılan ve dönemin ünlü nakkaşı Ali Üsküdarî tarafından resimlendirilen şiir mecmuası, katmer katmer güllerin yer aldığı benzer çiçek resimleriyle doludur (Resim 22). Yine aynı dönemde yazılmış *Sümbülname*'de uçları kıvrımlı kurdeleyle tutturulmuş sümbül demetleri yer alır. Çiçek resimleri artık yüzeysel süsleme motifi olmaktan çıkarak canlılık ve boyut kazanmıştır.<sup>37</sup>

Kadınlar mahfilinde yer alan tavan göbeğinde ise yeşil renkte kare şeklindeki bordürün içinde ince çitalarla sekizgenler oluşturulmuş, dokuz büyük sekizgenin içi çarkifelek şeklinde beyaz büyük çiçeklerle, aralarda kalan küçük baklavaların içi ise, aynı çiçeklerin küçük boyutlusu tekrar edilerek bezenmiştir (Resim 23). Karelere bölünmüş tavanın devamında da beyaz çiçek motifleri uygulanmıştır.

Harim kısmında ahşap göbekli tavan bulunur (Resim 24). Kare planlıdır. Dışarıdan içeriye doğru beş sıra ahşap kaplama, onun arkasından üzerinde barok motiflerin bulunduğu iki sıra, iç kısımda karelerin bulunduğu altı sıra, merkezde ise tavan göbeği bulunur. Ortada daire içinde her biri mavi zemin üzerine betimlenmiş beyaz lalelerin (Resim 25) bulunduğu altı kollu yıldız, etrafında ise turuncu renkte içinde minik çiçeklerin bulunduğu baklava dilimleri bulunur. Ahşap tavanlarda bu tarz yıldız dilimlerin içinde yer alan tek dal çiçek betimlerinin geç bir örneği Antalya Hanımağa Konağı'ndaki başodada yer alan tavan göbeğinde (Resim 26) görülür.<sup>38</sup> Çitaların kenarları yine su damlası şeklinde bir bordürle sınırlanmıştır. Harim tavanının dış bordüründe ise iki sıra hâlinde kalem işi bezeme görülür. İlk sırada yeşil zemin üzerinde pembe kıvrım dalların ve tomurcuklu çiçeklerin yer aldığı bölüm, ikincisi ise barok kartuşlu çiçeklerin arasında uzunlamasına betimlenen hacimli lale ve gül tasvirlerinin bulunduğu bölüm yer alır (Resim 27). Kadınlar mahfilinin güneye bakan cephesinde korniş üzerinde ise yeşil zemin üzerine birbirlerine bağlanarak devam eden palmet dizisi tekrarlanır.

Sıva üzerinde yer alan kalem işleri, camide ağırlıklı olarak bulunur. Harim kısmında en göz alıcı bölüm mihrap ve güney duvarın bulunduğu kısımdır. Yukarıda yarım kubbe şeklinde

<sup>35</sup> Mihraba dönük yüzünde bezeme görülür.

<sup>36</sup> Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 271.

<sup>37</sup> Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim...*, 40; Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 271-72.

<sup>38</sup> A. Şevki Duymaz ve Doğan Demirci, "Antalya Kalemîçi Hanımağa Konağı Kalem İşi Süslemeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic C.* 9/10 (2014): 503-530, erişim tarihi: 24.12.2021. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=6894>



kavsara ile sonlanan yarım daire şeklindeki mihrap, köşelerde iki sütünce, sütun başlığıyla tamamlanmıştır. (Resim 28). Üzerlerine yılan derisi (serpantin) görünümü vermek için yeşilin farklı tonlarıyla boyama yapılmıştır. Etrafında dikdörtgen bir çerçeve içinde içi sarı dışı mavi barok üslupta kartuşlar görülür. Mihrap kavsarası altı dilime ayrılmış, mavi ve koyu sarı renklerle dönüşümlü olarak boyanmıştır. İç kısım üç sütünce tasviri ile bölünerek aradaki kısımlar yukardan zincirle sarkıtılan dört kandil motifi ile sonlandırılmıştır. Kandil motifi genellikle mezar taşları, mihraplı seccade ve kilimler üzerinde ve mihraplarda sıklıkla karşılaştığımız bir motiftir. Bezeme sanatlarında ilahî ışığı sembolize etmek için kullanılmıştır.<sup>39</sup>

Mihrap duvarının minber ile sınırlanan kısmında hayalî bir cami tasviri (Resim 29), güney doğu duvarına yakın kısmında ise hayalî bir başka cami tasviri (Resim 30) ve Mekke manzarası ile bir Kâbe (Resim 31) tasviri bulunur. Batılılaşma döneminde görülen duvar resimlerinde en çok karşımıza çıkan tasvirlerden biri de bilinen ya da hayalî cami tasvirleridir. Bu tasvirler bazen konakların duvarlarını süslerken bazen de camilerin içinde, özellikle de mihrap duvarına yakın betimlendikleri görülür. Kasımlar Köyü Camii tasvirlerinde, resimler minyatür tekniğinde iki boyutlu şematik olarak çalışılırken, Kâbe'nin yer aldığı Mekke şehri tasvirinde ise üçüncü boyuta işaret eden, ayrıntılı, incelikli, diğer resimlerden daha özenli çalışıldığı anlaşılan bir üslup gözlemlenir (Resim 31). Kâbe ve revaklı avludaki diğer yapılar gerçeğe uygun, belki de bir şablondan kopya edilerek tasvir edilmiş, avlu dışında yer alan kent dokusu evler, tepelerin gerisindeki dağlar ve bitki örtüsü, ağaçlar, perspektif kuralları gözetilerek betimlenmiştir. 18. yüzyılda içinde Mekke ve Medine tasvirlerinin bulunduğu *Delâ'ilü'l-Hayrât* adlı dua kitaplarının yaygınlaşması,<sup>40</sup> bu tasvirlerin camilerde ve türbelerde de uygulanmasına neden olmuş olmalıdır. Bu örneklerden en bilineni Soma Hızır Bey Camii'dir.<sup>41</sup> 1791-92 tarihlerinde yapılan camideki Mekke tasviri dikdörtgen şeklinde mavi bir barok kartuş içinde, çalışmamızdaki örnekten daha ayrıntılı verilmiştir (Resim 32). Farklı üsluplarla yapılsa da Muğla Kurşunlu Camii,<sup>42</sup> Kılıczade Mehmet Ağa Camii,<sup>43</sup> Zile Musa Fakih Türbesi, Zile Şeyh Nusreddin Türbesi<sup>44</sup> gibi birçok yapının duvarlarında Kâbe tasvirine rastlanır. Müslümanların en kutsal mekânı sayılan Kâbe, her inançlı insanın gitmeyi arzuladığı ve bunu görev bildiği bir mekândır. İslam dininde Kâbe'nin resmini bile görmenin sevap olarak kabul edilmesi, bu resimlerin neden sıklıkla tercih edildiğini açıklar.

Harimde alt seviyede yer alan dikdörtgen söveli pencere aralarında çeşitli meyve ağaçları ve serviler yer alır. Bunlardan bazıları zarif bir ibrikten çıkarak yükselmektedir. (Resim 33-35) Ağaç İslam kültüründe büyük öneme sahiptir. Camilerde özellikle cennet imgesi yaratmak için ağaçların yeşilliklerinden, verdikleri meyvelerden, gölgesinden, hadislerde ise müminlerin ruhlarının yeşil kuşlar görünümünde cennet ağacına tutunmasından bahsedilmiştir.<sup>45</sup> Betimlenen ağaç tasvirleri içinde selvilerin özel bir yeri vardır. Bazen saksı ya da ibrik içinde bazen de serbest olarak gösterilirler. Örneğin Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Camii<sup>46</sup> duvarlarında yoğun kullanılan ağaç tasvirleri Karadeniz bölgesinde ağacın bol bulunmasıyla ilişkilendirilse de ağacın kutsallığının vurgulanması söz konusudur. Dikdörtgen pencerelerin üst kısmında

<sup>39</sup> Tanju Cantay, "Asma Kandil", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, (İstanbul 1991), 498.

<sup>40</sup> Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 274.

<sup>41</sup> Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, İstanbul: İş Bankası Yay., 1975), 32-33.

<sup>42</sup> Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir...*, 55.

<sup>43</sup> Mehmet Top ve Gülcan Özbek. "Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 46, (2019): 227-260. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/914214>.

<sup>44</sup> Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986) (Ankara: Gelişim Matbaası, 1987), 427-462.

<sup>45</sup> Bekir Topaloğlu, "Ağaç", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, (İstanbul 1988), 458.

<sup>46</sup> Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 274.

<sup>46</sup> Şerife Tali, "Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Camii Kalem İşi Bezemeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, s. 31 (2014): 489-497, erişim tarihi: 27 Aralık 2021, <https://www.sosyalarastirmalar.com/>

revzenlerin çevresinde ise dikdörtgen bordürde kırmızı ve turuncu üçgenlerin hacim yaratacak şekilde dizilmesiyle oluşmuş bir bezeme görülür. En üstte bordürü çevreleyen içleri dolu koyu kırmızı bir zigzag yer alır. Revzenlerin arasında kalan boşluklarda güney duvarında madalyonlar içinde Allah ve Muhammed, batı duvarında ise madalyonlar içinde Hz. Ömer ve Hz. Ali yazmaktadır. Madalyonların hemen üzerinde ise bitki dallarından oluşan ikinci bir madalyon, tepesinde ise alem görülür (Resim 36).

Galeri katında yer alan yuvarlak kemerli mihrabiye oldukça süslüdür. Kırmızı bordürün tepesi sarı bir alem ile sonlanır. İç kısım iki sütunce tasviri ile bölünmüş, her bir kemerin ortasından üç adet kandil sarkmaktadır. Mihrabiyein kavsarası sarı renkle yedi dilime ayrılmış, her bir dilimin içi dönüşümlü olarak koyu pembe ve mavi renkli helezonlarla süslenmiştir. Kadınlar mahfiline açılan kapının üzerinde üçgen şekli oluşturacak biçimde C ve S kıvrımlarının ağırlık taşıdığı mavi ve koyu pembe renklerin kullanıldığı bezeme Batılı bezeme anlayışına örnek olacak düzeydedir (Resim 37). Galerî katı pencere üstlerinde de benzer üslup, bu defa yarım daire oluşturacak şekilde kurgulanmıştır. Galerî katı revak üstlerindeki kalem işi bezemede ise gri, mavi ve kırmızının ağırlıklı olarak kullanıldığı zarif kıvrımlı dallar arasındaki yaprakların ortasına konan kırmızı noktalarla oluşturulmuş kompozisyon, barok üsluptadır (Resim 38).

Batılılaşma döneminde yapılan köy camilerinde genellikle yerli ustalar çalışmış olup Tokat, Amasya gibi birbirine yakın şehirlerde cami ve türbe duvarlarını bezemiş olan Zileli Emin gibi birkaç örnek dışında usta adları maalesef tespit edilememektedir. Bu camiye önemli kılan bir diğer özellik ise restorasyon sırasında harim kapısının doğu tarafında kalan duvarda badana altından çıkan sıva üzerindeki bir yazıda, "...ve işbu bin iki yüz beş senesi... Kişi kendi rızasıyla çıkıp... sebepsiz ...bütün kusurun günahın, Bolu'dan Kuzfındıklı İsmail Usta (sene) 129?" (Resim 39-40) şeklinde bir metin yer almaktadır.<sup>47</sup> Hicrî 1205 senesi Miladi takvime göre çevrildiğinde 1790-91 tarihine denk gelmektedir ve bu da bezemelerin kitabede yer alan 1776 yılından yaklaşık 15 yıl sonra yapıldığını gösterir. Tarihlerden diğeri eksik sayı olduğundan tam okunamamıştır. Bolu'nun merkez ilçesinde yer alan Kuzfındıklı Köyü'nden İsmail Usta hakkında herhangi bir bilgi ya da kayıt bulunamamıştır. Bölgede çalışan yerli bir usta olduğu düşünülmektedir.

### Sonuç

Osmanlı mimarisinde yüzyıllar boyunca uygulanan kadim sanat dallarından biri olan kalem işi bezeme, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı etkileri almaya başlamış, klasik motiflerin yerini hacimli ve tonlamalı uygulanan çiçek motiflerine bırakmıştır. Fransa ile olan ilişkiler neticesinde 18. yüzyılın zevk ve beğenileri, geleneksel motif ve kompozisyonların terk edilerek, başkent üslubuna yakın örneklerle geçişi hızlandırmıştır. Bu dönem özgün kalem işleri arasında önemli bir yeri olan Bilecik Kâsımlar Köyü Camii bezemeleri, taşrada bir köy camiiinin nasıl hızlıca Anadolu'da uygulandığının bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Bilecik Orhan Gazi İmareti'nde olduğu gibi Osmanlı'nın en erken dönemlerinden itibaren Bilecik'teki yapılarda bu kadim geleneğin uygulandığını görmek, geleneksel sanatlarda sürekliliğin kesintisiz devam ettiğini gösterir.

1776'da inşa edilen camiin ahşap ve sıva üzerindeki kalem işi bezemelerine baktığımızda, dış cephede galerî katında, harimde, mihrapta, minberde, alt ve üstteki pencere üstlerinde, duvar aralarında, revzen çevresinde, kadınlar mahfilindeki tavan ve kemer aralarında ve ahşap göbekli tavanda yer alan kalem işleri, 18. yüzyıl sonunda görülen karakteristik özellikleri yansıtır. Kible duvarındaki Kâbe ve cami tasvirleri minyatür tekniğinde yapılmıştır. Kalem işlerinde genellikle, kırmızı, mavi, yeşil ve kızıl kahve renkli kök boylarla yapılan ve ibrikten çıkan çiçek demetlerinin, ağaç tasvirlerinin, yuvarlak madalyonlar içinde dört halife ile Allah ve Hz.

<sup>47</sup> Metnin okunmasına yardımlarından dolayı, Hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Memiş'e teşekkür ederim. Sıva üzerindeki yazının bir kısmı okunamayacak durumda olduğundan, tam olarak çözümlemesi yapılamamıştır.

Muhammed hatlarının, palmet-rumi ve natüralist üslupta yapılan lale, gül ve sümbül buketlerinin, kandil motiflerinin yanı sıra barok üslupta sıklıkla kullanılan C ve S kıvrımlarıyla oluşturulan madalyonların betimlendiği görülmektedir. Gerek İstanbul'daki cami ve sivil mimari örneklerinde, gerekse Anadolu'da yer alan cami ve konaklarda benzer biçimde bezenmiş birçok yapı bulunmaktadır. Ellerindeki şablonlarla bu motifleri ve desenleri uygulayan ustalar, Batılılaşma dönemi beğenisinin en önemli uygulayıcıları olmuşlar, en uzak ilçe ve köylerde dahi bu modayı tekrar tekrar nakşetmişlerdir.

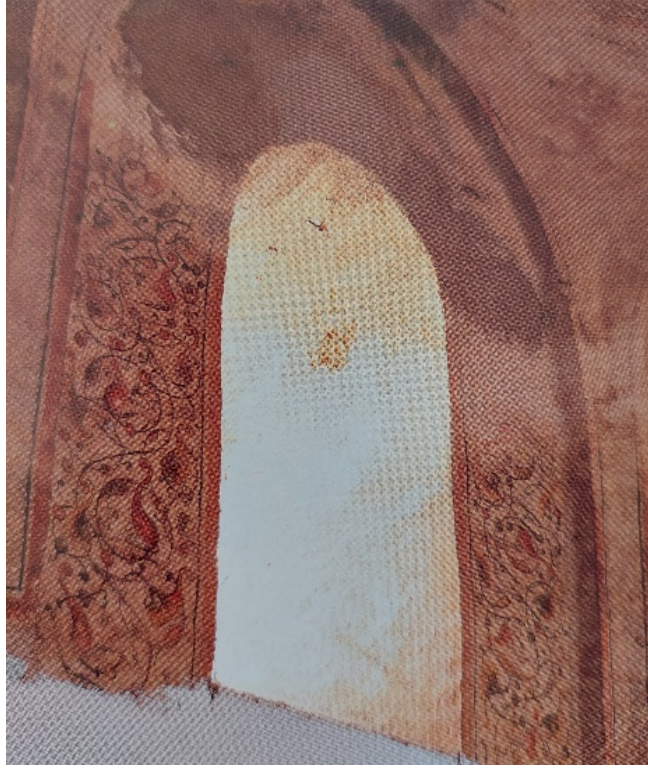
Camiin harim kapısının solundaki duvarında sıva üzerine yazılmış olan Bolu'dan Kuzfındıklı Usta İsmail kaydı ve H 1205 (1790) tarihi, bize bezemelerin yapıldığı dönem ile ilgili de bilgi vermektedir. Banisi belli değildir. Ancak bezemelerin camiin yapımından yaklaşık 15 yıl sonra Bilecik'e komşu olan Bolu'dan gelen yerel bir usta tarafından yapıldığı düşünülebilir.

### Kaynakça

- Arık, Rüçhan. *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, İstanbul: İş Bankası Yay., 1975.
- Atak, Erkan. "Kalem İşi Süslemeleriyle Bir Lale Devri Eseri: Mudanya Tahir Paşa Konağı" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 59, (2018): 413-447, erişim tarihi: 24.12.2021, <https://www.sosyalarastirmalar.com/>
- Atak, Erkan. "Erzurum'da Bir Lale Devri Eseri: Bakırcı Camii, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 4, (2015): 75-97, erişim tarihi: 24.12.2021, <http://www.osmanlimirasi.net/>
- Bağcı, Serpil. "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar". *Osmanlı Uygarlığı II* içinde, 736-759. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2004.
- Cantay, Tanju. "Asma Kandil", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (3), 497-498. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991.
- Çal, Halit. "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi" *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, 427-462, Ankara: Gelişim Matbaası. 1987.
- Çelik, Tahsin, Gülcan Gülşen ve Deniz Ongun. *Bilecik Kültür Envanteri*. Bilecik, 2006.
- Demiriz, Yıldız. "Osmanlı Kalem İşleri". *Osmanlı Ansiklopedisi* (11), 297-304. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999
- Doğanay, Aziz. "Tezyinat", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (41), 79-83. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012.
- Duymaz, A. Şevki ve Doğan Demirci, "Antalya Kalemiçi Hanımağa Konağı Kalem İşi Süslemeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9/10 (2014): 503-530, erişim tarihi: 24.12.2021, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6894>
- Erken, Sabih. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Balıkesir-Bilecik-Bingöl-Bitlis-Bolu-Burdur*. C. 2, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1977.
- Emecen, Feridun. "Bilecik", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (6), 154-156. 79-83. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1992.
- Esiner Özen, Mine. *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul, 1985.
- Tanman, Baha. "Atik Vâlîde Sultan Külliyesi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (4), 68-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991.

- Gündüz, Filiz. “Sinan Paşa Külliyesi”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (37), 232-234. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın, 1993.
- İrepoğlu, Gül. “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi’ndeki Batılı Kaynaklar Üzerine Düşünceler”. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-1*, 56-72. İstanbul, 1986.
- İrteş, Semih. “Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını” *Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi I. Ulusal Sanat Sempozyumu, Tebliğler*, 425-432, Ankara, 1985.
- Nemlioğlu, Candan, “15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.
- Orman, İsmail. “Şehzade Külliyesi”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (38), 483-485. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010.
- Ödekan, Ayla. “Kalemkâri”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (2), 933-934. İstanbul: YEM Yayın, 1997.
- Özönder, Hasan. *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Sözlüğü*, Konya: Sebat, 2003.
- Öztürk, Said. *Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*. İstanbul: Kitabevi, 1996.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (2), İstanbul: MEB Yay., 1993.
- Renda, Günsel. *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1977.
- Tali, Şerife. “Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Camii Kalem İşi Bezemeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 31, (2014): 489-497, erişim tarihi: 27 Aralık 2021, <https://www.sosyalarastirmalar.com/>
- Top, Mehmet ve Gülcan Özbek. “Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş’te Bulunan Duvar Resimli İki Camii”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, (2019): 227-260. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/914214>.
- Topaloğlu, Bekir. “Ağaç”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, (İstanbul 1988), 457-59.
- Tupal Yeke, Saliha. “Bilecik Kâsımlar Köyü Camii Restorasyon Projesi” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2010.
- Yirmisekiz Mehmed Çelebi. *Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi*, (Sadeleştiren: Şevket Rado). İstanbul, 1970.

**Ek: Resimler**



R.1 Kırgızlar Türbesi kalem işi bezemesi (Bağcı 2006)



R. 2 Edirne Muradiye Camii kalem işi bezemeleri (Bağcı 2006)





R. 3 Sultan Ahmed Camii kubbesi kalem işi bezemeleri ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultanahmet\\_Camii](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultanahmet_Camii))

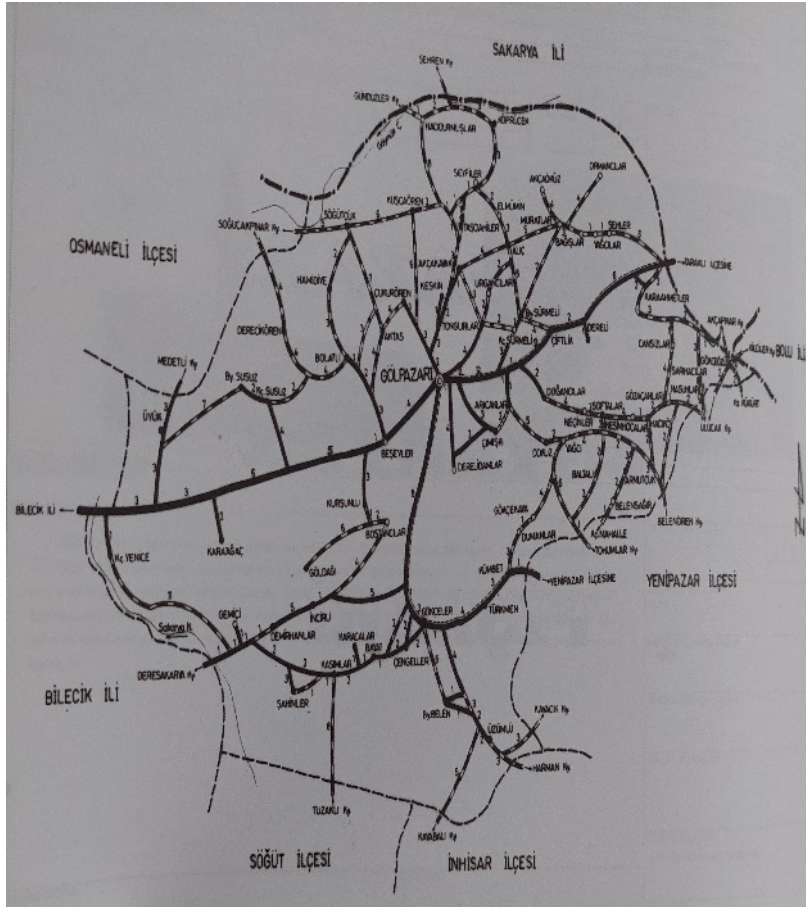


R. 4 Sultan III. Ahmed Yemiş Odasından ayrıntı (Bağcı 2006)





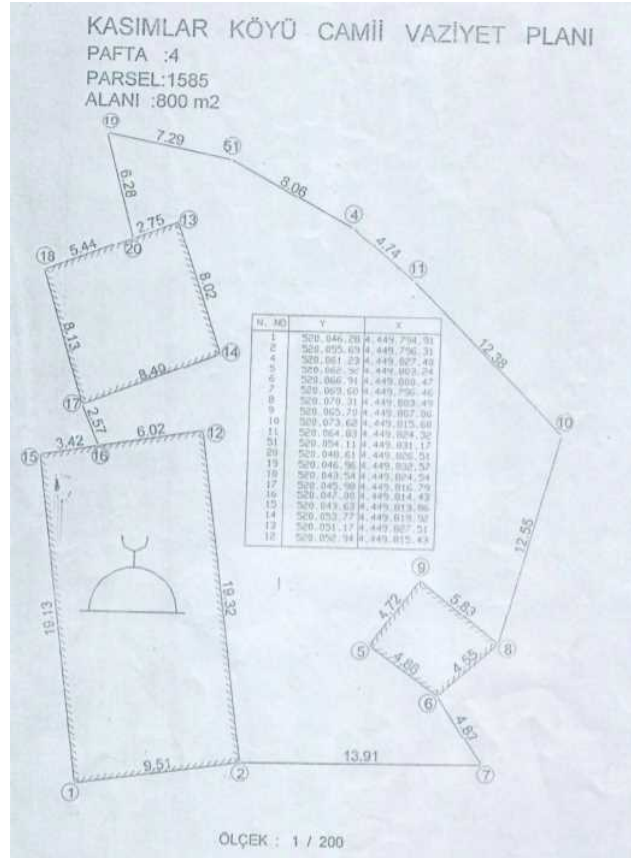
R. 5. Mudanya Tahir Paşa Konağı, başoda (Atak 2018)



R. 6. Bilecik İli Gölpazarı İlçesi (Bilecik Kültür Envanteri, 2006, 106)

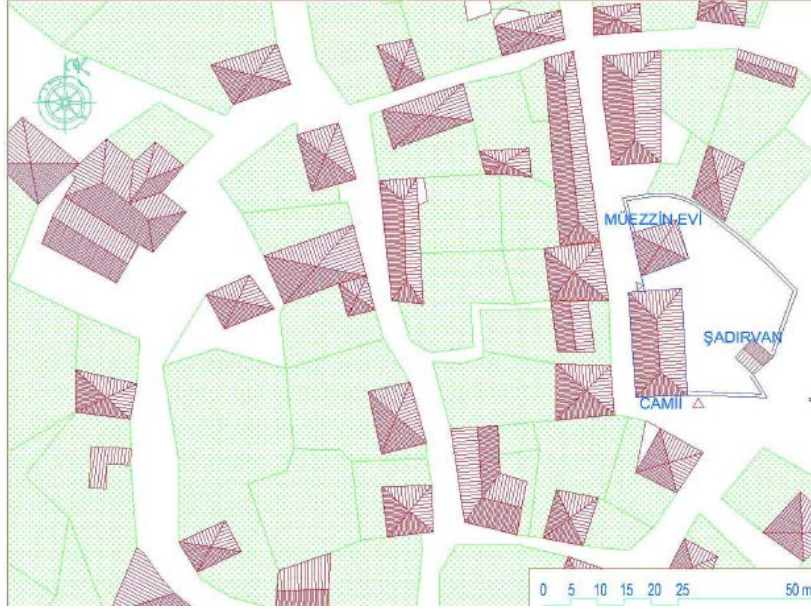


R. 7. Kasımlar Köyü Camii köye giriş yolu üzerinden görüntüsü



R.8. Bilecik Kasımlar Köyü Camii Vaziyet Planı röperli krokisi, Başbakanlık Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü Arşivi. (Tupal Yeke, 2010, 78)





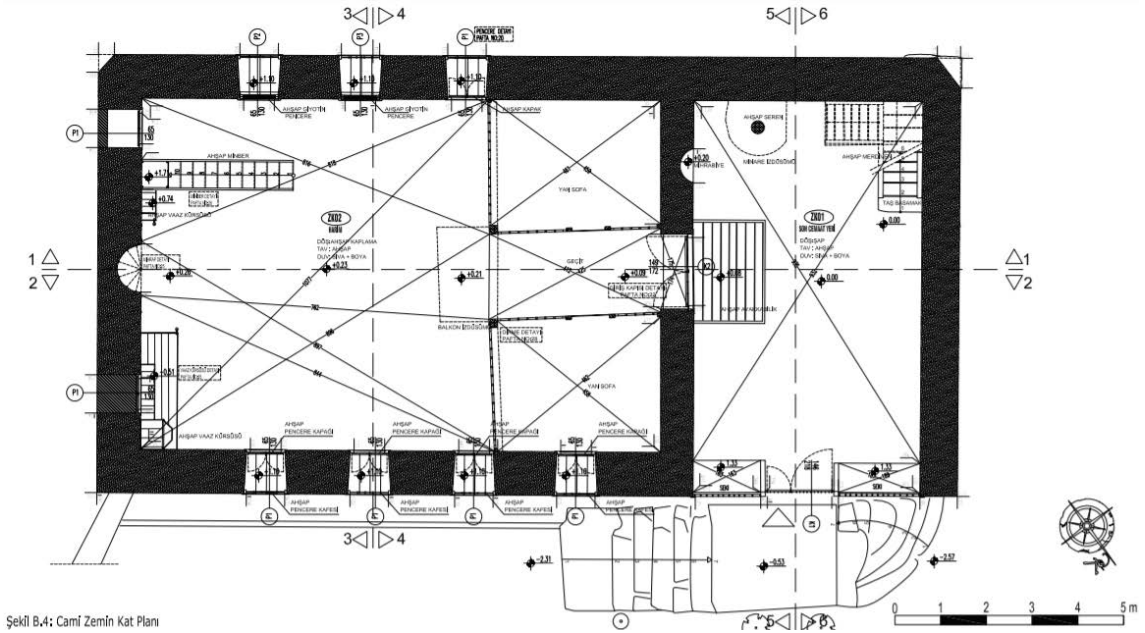
R. 9. Kasımlar Köyü Camii yerleşim planı (Tupal Yeke, 2010, 76)



R. 10. Kuzeybatı cephesinde yer alan kitabe

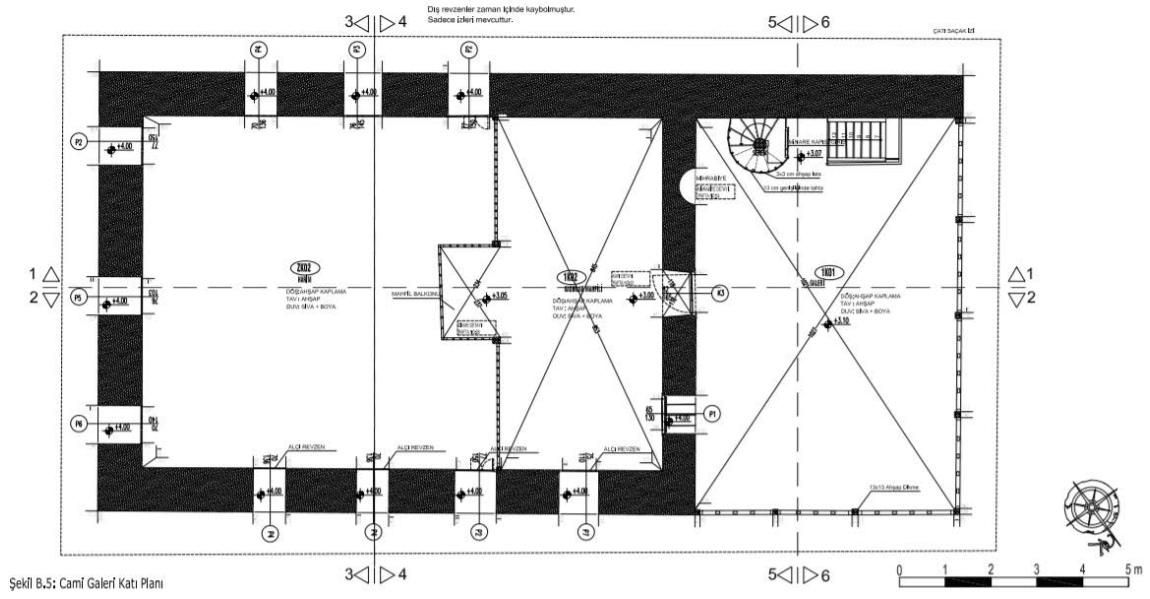


R. 11. Kasımlar Köyü Camii güneydoğu köşe (Restorasyon öncesi) (Foto: Esra Durmuş)

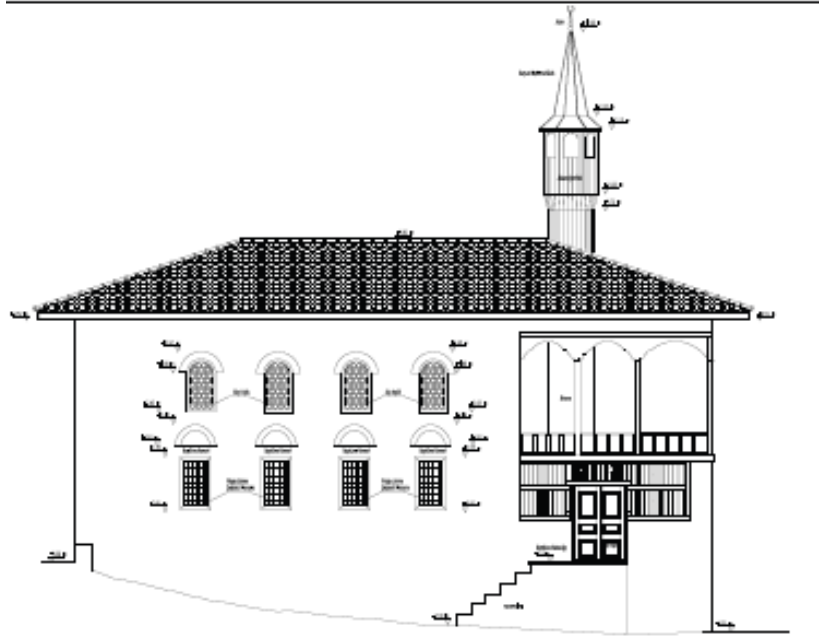


R.12. Zemin Kat Planı (Tupal Yeke, 2010)





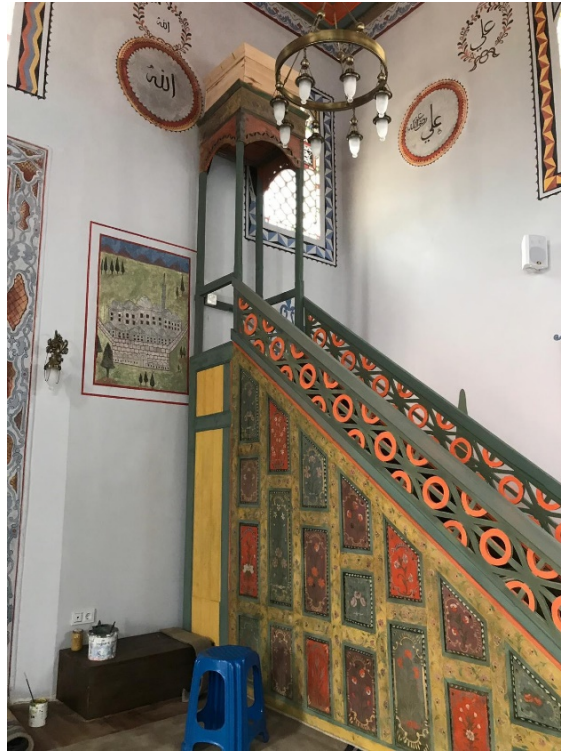
R. 13. 1. Kat planı (Tupal Yeke, 2010)



R. 14. Kasımlar Köyü Camii Kuzeydoğu Cephesi Restitüsyonu (Tupal Yeke, 2010)



R. 15. Kasımlar Köyü Camii Galeri Cephesi (Restorasyon ncesi)



R. 16. Kalem işi bezemeli ahşap minber (Restorasyon sonrası)





R. 17. Minberdeki kalem işi örneğinden ayrıntı



R. 18. Minberdeki kalem işi örneğinden ayrıntı



R. 19. Minberdeki kalem işi örneğinden ayrıntı



R. 20. Minberdeki kalem işi örneğinden ayrıntı

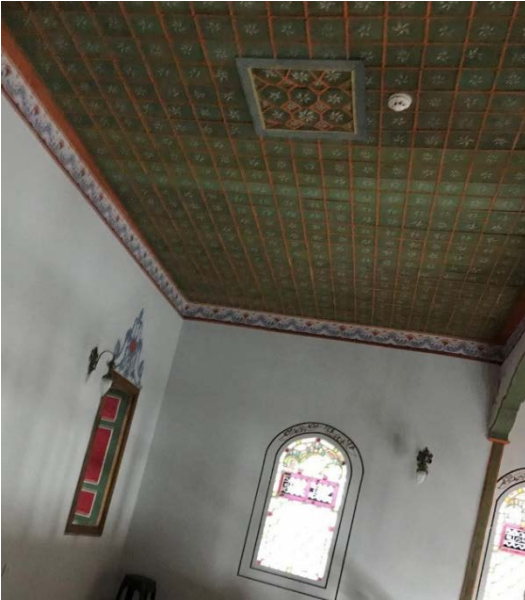




R. 21. Minberdeki kalem işi örneğinden ayrıntı



R. 22. Ali Üsküdarî, İÜK, T. 5650, 90a (Atasoy 2006)



R. 23. Kadınlık mahfili tavanı



R. 24. Harim ahşap göbekli tavanı



R. 25. Harim Ahşap göbekli tavandan ayrıntı (Restorasyon sonrası)



R. 26. Antalya Kaleiçi, Hanımaa Konaı, baoda tavan gbei bezemesi (Duymaz ve Demirci 2014)



R. 27. Harim Ahşap göbekli tavandan ayrıntı (Restorasyon sonrası)





R. 28. Mihrap duvarındaki kalem işi bezemeler (Restorasyon sonrası) (Foto: Esra Durmuş)



R. 29. Mihrap duvarındaki cami tasviri





R. 30. Mihrap duvarındaki cami tasviri



R. 31. Mihrap duvarındaki Kâbe tasviri (Esra Durmuş)



R. 32. Soma Hızır Bey Camii Kâbe Tasviri (R. Arık 1977)



R. 33. Harim doğu duvarında meyve ağacı



R. 34. Harim doğu duvarında ibrikten çıkan ağaç





R. 35. Harim doğu duvarında Selvi Ağacı



R. 36. Güney ve batı duvarlarında yer alan madalyonlar (Esra Durmuş)

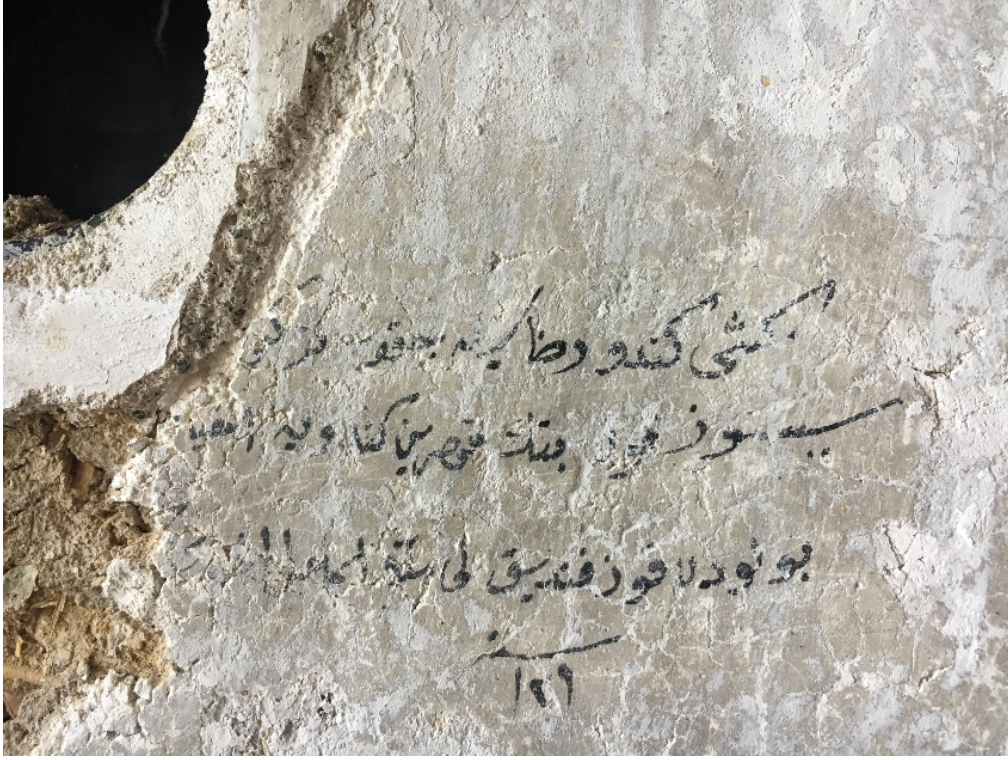


R. 37. Galeri katı kapı üstü barok üslupta bezeme

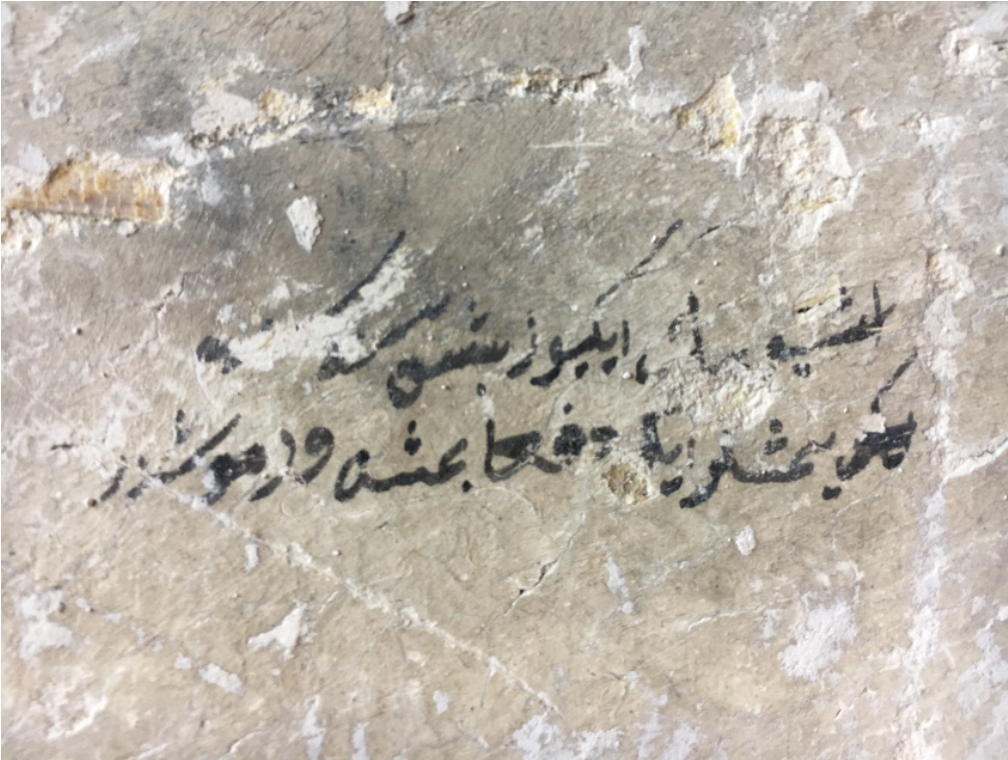


R. 38. Galeri katı revak üstlerindeki kalem işi bezeme (Fotograf: Esra Durmuş)





R. 39. Harim kapısının yanında yer alan sıva üzerine yazılmış usta ismi



R. 40. Harim kapısının yanında yer alan sıva üzerine yazılmış tarih kaydı

## Summary

Bilecik, one of the most important cities of the Early Ottoman period, stands out as a city where early examples of architectural and traditional decoration arts were applied, with the Ottoman settlement in Söğüt in the 13th century. Bilecik Kasımlar Village Mosque, which is the subject of this research, is located in Kasımlar Village in Gölpazari district and is an important structure with hand-drawn ornaments. After remaining unusable after the earthquakes and fires, it was restored with the work initiated by Bursa Regional Directorate of Foundations in 2014 and its restoration was completed in 2019.

It isn't known by whom the structure was made to build. Along with the writing of Mashallah decorated with a leafy flower, it reads H 1190/M 1776, the date of the building, in the inscription on the northern facade of the mosque. Dating back to the 18th century, the mosque has a rectangular plan. The mosque has a narthex which was later closed, a sanctuary, a gallery and a women's mahfil. The entrance door of the mosque is on the northeast wall. The gallery floor is accessed by a wooden staircase topped with the corner of the narthex, where there is a wooden minaret in the western corner.

From the second half of the 18th century, it is seen that the concept of decoration began to change in Ottoman architecture. Painters gradually began to change the motifs and styles they applied in the classical period with the influence of Europe. They began to tone in colors, make layered flowers and tie bunches with curved ribbons hanging from the ends and give up traditional sunburst motifs. Although Kasımlar Village Mosque has similar plan and material characteristics to the village mosques built in Anatolia in the 18th century, it was seen that the structure was much richer than the others when the decoration program was examined. When we look at the hand-drawn decorations on wood and plaster of the mosque, which was built in 1776, the ones on the gallery floor, on the altar, in the pulpit, in the lower and upper window tops, between the walls, around the revzen, between the ceilings and arches in the women's mahfil and on the wooden bellied ceiling, reflect the characteristics seen at the end of the 18th century.

The pulpit stands out with the hand-drawn decorations made on wood. In the section facing the eastern wall of the pulpit, nineteen panels into rectangular and uneven quadrilaterals were made of different bunches of flowers, the ends of which were fixed with ribbons on the green, red and burgundy floors. These bunches of flowers, which are depicted in a toned way with cloves, rose buds, rose blossoms, jasmine leaves, are shown in a Baroque-style cartridge with three drops of water placed in the corners, with a thin border surrounded by yellow drops on the black background on the outside. This kind of decoration program is frequently seen in the 18th century, especially in poetry journals and volumes. Flower paintings have become vitality and dimension, no longer a superficial ornamental motif.

Other decorations are seen both in the sanctuary and on the ceiling of the women's mahfil. The decorations on the women's mahfil are more modest and decorated with wheel of fortune-shaped white flowers, while the bellied ceiling in the sanctuary has Baroque motifs, as well as diamond shapes with white tulips and tiny flowers. The edges of the slats are again surrounded by a border of water drops. On the outer border of the sanctuary's ceiling, hand-drawn decorations are seen in two rows. First row is decorated with pink curved branches and budding flowers on the green background, and the second row is decorated with voluminous tulip and rose depictions depicted longitudinally among baroque cartridge flowers. On the south-facing façade of the women's mahfil, the palmet sequence is repeated by connecting on the green floor on the cornice.

The altar wall is the part with the most hand-drawn ornaments on the plaster. The altar cavern is divided into six slices and alternately painted with blue and dark yellow colors. The interior is divided by paintings of three pilasters and the intervening sections are ended with

four lantern motifs hanging from the top with chains. On the altar wall there is a depiction of a Kaaba along with two depictions of imaginary mosques in three separate panels. In the depictions of The Kasimlar Village Mosque, mosques are studied in miniature technique in two-dimensional schematics, while in the depiction of the city of Mecca, where the Kaaba is located, a detailed, nuanced style that indicates the third dimension is observed, which seems to have been studied more carefully than other paintings.

The description of the tree in mosques, which has an important place in Islamic culture, is usually explained by contacting the image of paradise. A variety of fruit trees and cypresses have been painted between the windows with rectangular jambs, located at a lower level in the sanctuary. In the gaps between the revzens, Allah and Muhammad are written in medallions on the southern wall and Hz. Omar and Hz. Ali in medallions on the western wall. Just above the medallions is a second medallion consisting of plant branches, and an alem on top of it.

Located on the gallery floor, the top of the red border ends with a yellow alem at the round arched mihrabiye. The interior is divided by the depiction of two pilasters and three lamps hang from the middle of each arch. The kavsara of the mihrabiye is divided into seven slices in yellow color, and the inside of each slice is alternately decorated with dark pink and blue spirals. A composition, where leaves made of C and S folds in blue and dark pink colors are used to form a triangular shape, is seen on the door that opens to the women's mahfil. A similar style is designed above the windows on the gallery floor, this time forming a semicircle.

Local painters worked on the decorations of the village mosques in the 18th century, and their names are unknown except for a few. Another feature that makes this mosque important is that the information about the date, H 1205 (M 1790), and the constructor, İsmail Usta from Bolu Kuzfındıklı, were recorded on the wall where the sanctuary door is located. This indicates that the hand-drawn decorations were made by a local painter about 14 years after the date, 1776, in the mosque's inscription.